№ 118 Յուլիսի 10 (22) 1880 Յուլիսի 10 (22) № 118

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը 6 րուբլի
Առանձին համարները 5 կօպէկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція „Мшакъ"

ՄՇԱԿ

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով.

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կօպէկ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Տխուր համբաւ.—Ներքին տեսութիւն. Մի նկատողութիւն. Կովկասի և Անդրկովկասի հայ կաթոլիկ հոգևորականները. Նամակ Շուշուց. Նամակ Խմբագրին.—Արտաքին տեսութիւն. Նամակ Գերմանիայից.—«Մշակի» հեռագիրները.—Յայտարարութիւններ.—Բանասիրական. Ղարաբաղի թեմը և նրա կալուածական խնդիրը.

ՏԽՈՒՐ ՀԱՄԲԱՒ

—

Թիւրքաց կառավարութեան ձեռքով մահմետական փանատիկոսութեան գրգռելը բերեց իր սպասելի պտուղները: «Միջազգային հեռագրական ընկերութեան» երէկվայ հեռագիրը բերեց մեզ մի շատ տխուր համբաւ: Կ. Պօլսից հաղորդում են որ Փոքր-Ասիայում սկսվեցաւ քրիստոնեաների կոտորածը....

Ահա, ուրեմն այն Թիւրքիան, որից Եւրոպան րէֆօրմներ է պահանջում և որ անդադար պատասխանում է թէ Թիւրքիահպատակ քրիստոնեաների գանգատները սուտ են, թէ քրիստոնեաները Թիւրքիայում շատ լաւ են ապրում, թէ Բ. Դուռը ինքն էլ փափագում է իր հպատակ երկիրներում անյապաղ բարենորոգումներ մտցնել և նրանց իրագործման համար վաղուց է որ պատրաստութիւններ է տեսնում...

Ուրեմն վաղը կամ միւս օրը Թիւրքիան հաւասարութեան բակզբունքի վրա հիմնված րէֆօրմներ պէտք է մտցնի իրան հպատակ երկիրներում, իսկ այսօր կոտորել է տալիս իր մահմետական հպատակների ձեռքով իր քրիստոնեայ հպատակներին....Դորանից աւելի մենք կարող ենք եզրակացնել թէ որքան անկեղծ են Թիւրքիայի խօսքերը, որքան արդիւնաւոր կը լինեն նրա խոստացած րէֆօրմները:

Բայց որքան էլ տխրալի, ցաւալի լինէր հեռագրական ընկերութեան միջոցով մեզ հաղորդված լուրը, այնուամենայնիւ, պէտք է խոստովանել որ միայն այդ տեսակ ցաւալի և խոշոր դէպքեր, ինչպէս քրիստոնեաների կոտորածը, արաբների ապստամբութիւնը, կամ Հայաստանի սովը կարող են քաղաքակիրթ և մարդասէր Եւրոպայի ուշադրութիւնը դարձնել Օսմանեան պետութեան իսկական դրութեան վրա, այդ տեսակ դէպքերը միայն Եւրոպայի աչքերն են բաց անում...

Ուրեմն թող կոտորեն, թող ճնշեն, թող արևելեան կերպով իրանց երկիրների մէջ սով գցեն՝ Եւրոպայում ազգութիւն համարվող վայրենի մոնգօլները, թող ստիպեն իրանց անշնորհք կառավարչութեամբ հպատակ ազգերը ապստամբվելու,—այդ միակ միջոց է, որ Եւրոպան վերջապէս ուշքի գայ և ուշադրութիւն դարձնէ Թիւրքիահպատակ ազգերի անմխիթար դրութեան վրա:

Լաւ է բացարձակ վայրենի և բարբարոս գործողութիւն, քան թէ ծածուկ ճնշում՝ լուսաւորութեան և մարդասիրութեան դիմակով:

Թո՛ղ Թիւրքիան ցոյց տայ իրան ամբողջ աշխարհի առջև այնպէս, ինչպէս կայ,—գուցէ այն ժամանակ Եւրոպան այլ ևս չի խաբվի փարիզում ուսում առած Թիւրք դիպլօմատների կեղծ խոստումներով և վերջապէս կը համոզվի որ Օսմանեան պետութիւնը վաղուց է որ կորցրել է քաղաքական, պետական կեանքով ապրելու իրաւունքը:

Մի պետութիւն, որ դիտմամբ սով է գցում իր հպատակների մէջ, որ սովը գցելուց յետոյ արգելում է օգնութիւն հասցնել իր սովատանջ հպատակներին, որ իր հպատակների մի մասի փանատիկոսութիւնը պաշտօնապէս գրգռում է իր հպատակների միւս մասի դէմ, որ կոտորել է տալիս իր հպատակների մի մասը միւս հպատակների ձեռքով—մի՞թէ այդ տեսակ վայրենի պետութիւն լուսաւորված, քաղաքակիրթ, մարդասէր Եւրոպան ընդունակ է համարում մի անկախ, առանձին, պետական հիմնարկութիւն, քաղաքական մարմին կազմելու...

Երբ որ Եւրոպային ասում էք թէ Թիւրքիահպատակ փոքրիկ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԹԵՄԸ ԵՒ ՆՈՐԱ ԿԱԼՈՒԱԾԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ.

—

Շատ պարզ է, որ հոգաբարձութիւնը դիմում է այդպիսի միջոցների ուսումնարանի համար եկամուտ գտնելու գլխաւորապէս այն պատճառով, որ այդպիսի միջոցների գործադրութիւնը չէ պահանջում իրենցից ոչ ճանապարհորդութիւն և ոչ ևս գլխացաւ, ինչպէս այդ կարող էր պատահել, եթէ նոքա իրենց բոլոր ուշադրութիւնը դարձնէին կալուածների վրա. Այդ մասամբ դեռ ներելի է, բայց երբ ամբողջ հոգաբարձութիւնը իր նախագահի, այն ևս Սեդրակեանի պէս զարգացած մարդու հետ միասին, դիմում են նոյն նպատակով այնպիսի միջոցների, որոնք սաստիկ գայթակղեցնում են ժողովուրդը, դորա դէմ չը բողոքել և այդ արարքը չը դատապարտել, մենք, գոնէ մեր կողմից, ազնւութիւն չենք համարում. Ղարաբաղի հոգևոր դպրոցի հոգաբարձութիւնը չէ ամաչում հրապարակաբար աճրդախօսութիւն նշանակելու թեմի մէջ գտնված սրբութիւնները կապալով տալու համար. Թէ Ղարաբաղի ժողովուրդը մի առանձին բարեպաշտութեամբ և ջերմեռանդութեամբ յարգում է իր բազմաթիւ սուրբերը և ուխտատեղիները, ամեն տարի 3—4 անգամ յոյսով և հաւատով դիմելով նոցա դուռը, դա հանրածանօթ իրողութիւն է. Երևակայեցէք, ուրեմն, թէ ինչ ահագին գայթակղութիւն է տարածվում բարեպաշտ և տգէտ ժողովրդի մէջ, երբ նա տեսնում է, որ նոքա, որոնք իր կարծիքով, պէտք է այդ բարեպաշտութեան պաշտպան հանդիսանան, այդպիսի անպատկառանքով են վերաբերվում դէպի սրբութիւնները. Թէ ինչ անբարոյականացուցիչ ազդեցութիւն է ունենում այդ տեսարանը ժողովրդի վրա, և թէ ինչ վնասաբեր հետևանք կարող է արտադրել, դա ակնյայտ է, ով որ փոքր ինչ ուսումնասիրել է պատմութիւնը. Բաւական է, եթէ յիշենք այն հետևանքը, որ ունեցաւ ինդուլգենցիայի առևտուրը Գերմանիայում պապական հոգևորականութեան կողմից. Եթէ այդպիսի պատմական փաստ չը գիտեն հոգաբարձուները, եթէ նոքա, իրենց տեսակէտից նայելով, այդպիսի միջոցները անազնիւ չեն համարում և չեն հասկանում նոցա աղետալի հետևանքը, դա ներելի է, որովհետև ինչ կարելի է պահանջել տգէտ և անհեռատես անձերից, ինչ կարելի է պահանջել բաբաներից և թաթօսներից, որոնք ինքեանք հարստացած լինելով ամեն տեսակ ներելի թէ աններելի, կեղտոտ թէ մաքուր միջոցներով, սրբութիւնները աճրդով ծախելուն մէջ նոյնպէս հարստութեան մի միջոց են տեսնում. Բայց երբ այդ բանը համակրում և թոյլատրում է մի հոգևորական, որը ոչ տգէտ է և ոչ անհեռատես, որը լաւ ծանօթ է պատմութեան, դա չափից դուրս անբարեխղճութիւն է. Դեռ մի էջմիածնի վարդապետից այդպիսի բան կարող էինք սպասել, բայց անուանի «Դրէպէրի» հայ թարգմանչից, ճշմարիտ, անսպասելի էր, առաւել այն պատճառով, որ Սեդրակեան գուցէ բոլորովին անգիտակցաբար ապացուցանում է մի մոլեռանդ կարգի այն յայտնի աքսիոմը—«նպատակը արդարացնում է միջոցը»—որի դէմ, ինքն, իբրև հայկական եկեղեցու վարդապետ, պէտք է ամեն ուժով մաքառէր.

Այս իրողութիւններից պարզ է, որ հոգաբարձութիւնը դիմում է այդպիսի միջոցների, եկամտի ուրիշ աղբիւրներ չունենալու պատճառով, թէև այդպիսի աղբիւրներ մեծ թւով կարելի էր գտնել, եթէ հոգաբարձութիւնը բաղկացած չը լինէր հնացած, փտած բաբաներից և հաստափոր ու հաստագլուխ թաթօսներից ու կիրակոսներից, այլ իր մէջ ունենար աշխոյժ, գործունեայ, երիտասարդական ուժեղ տարր. Եթէ չը լինէր Արիստակէս Սեդրակեան վարդապետը, եթէ նա ևս գործէր այնպէս, ինչպէս գործել են իր նախորդները և չը յատկացնէր ուսումնարանին այն մի քանի ճոխ եկամուտները, որոնք առաջ առաջնորդների և կօնսիստորիայի ու Սինոդի անդամների գրպաններին էին յատկացրած, ինչպէս օրինակ քահանայական ձեռնադրութիւնից, մէտրիքական տալուց, պսակագրամից, հոգեբաժնից, քահանաներին տուգանքի ենթարկելուց և ուրիշ այնանման աղբիւրներից գոյացած արդիւնքը, անշուշտ, ուսումնարանը, նիւթական կողմից, խիստ աղիողորմ վիճակի մէջ պիտի լինէր. Եւ որովհետև շատ քիչ յոյս կայ, որ ներկայ հոգաբարձութիւնը աշխատէ ապահովացնել ուսումնարանի նիւթական դրութիւնը, բարեկարգելով կալուածները և նրա վրա մի առանձին ուշադրութիւն դարձնելով, ուստի շատ փափագելի է, որ Վեհ. Հայրը բարեհաճէր յետ դարձնել Սեդրակեան վարդապետին իր թեմը, իբրև ամենայարմար և փորձառու անձը և միակ առաջնորդ ու վարդապետը, որ կարող էր օգնել ուսումնարանի բարգաւաճման ներկայ հանգամանքի մէջ.

Թէ ներկայ 3 հոգուց բաղկացած հոգաբարձութիւնը բացի այն, որ նիւթականապէս ոչ մի օգուտ չէ տուել, այլ և բարոյապէս վնաս է պատճառում դպրոցին, կարելի է իմանալ հետևեալ օրինակից. Եթէ օրիորդական դպրոցը Շուշու մէջ աւելի կանոնաւոր է ընթանում քան տղայոցը, դորա պատճառը գլխաւորապէս այն է, որ ուսուցչական խումբը մի առանձին ուշադրութիւն է դարձնում նորա վրա. Ղարաբաղի մէջ ընտանեկան կեանքը ամենաթշուառ դրութեան մէջ է. այստեղ նոյն բռնակալութիւնը, նոյն սարսափելի նախապաշարմունքները, որոնք շատ տեղերի հայերին յատուկ են. Արական ապագայ սերունդը, իբրև փողոցային ազատ կեանքին ենթակայ, զուրկ է մնում որ և իցէ դաստիարակութիւնից և ինչ որ մի կողմից ուսումնարանը շինում է, միւս կողմից այդ շինածը փողոցը քանդում է. այդ է պատճառը, որ բացի բարձր ուսումնարաններում իրենց ուսումը շարունակող սակաւաթիւ երիտասարդութիւնից, տեղական բազմաթիւ երիտասարդական տարրը բարոյապէս բոլորովին փչացած է. Նորա միակ իդէալն է գնալ Մարսէյլ իբրև վաճառական, մի քանի տարի զուարճանալ այնտեղ և վերադառնալով Շուշի ամուսնանալ մի գեղեցիկ օրիորդի վրա. Հասկանալի է, թէ որպիսի բարոյական պաշարներով է վերադառնում իր հայրենիքը այդպիսի երիտասարդը, որը անցնելով ֆրանսիական հեշտասիրութեան ամեն տեսակ քուրաներից, ի վերջոյ վարակված այդպիսի հեշտասիրութեան բոլոր հետևանքներով—զանազան վէնէրական հիւանդութիւններով, հարկաւոր է համարում այնուհետև ընտանիքի տէր դառնալ, և անմեղ, խեղճ էակներ, զուարթ ու առողջ աղջիկները ստիպված են այդ բարոյական հրէշների ընկեր դառնալ. Ահա այդ փչացած ընտանեկան կեանքի մէջ թարմ, առողջ կեանք, բարոյական բողբոջ հաստատելու համար պէտք է իգական սերունդի դաստիարակութեան վրա առանձին խնամք տանել, ըստ որում օրիորդների դպրոցի մէջ ստացած բարոյական կեանքի սերմերը այնպէս դիւրաւ չեն կարող փչանալ, երբ նոքա աւելի սահմանափակված կեանք վարելուն համար, ազատ են փողոցային կեանքի ազդեցութիւնից. Միւս կողմից յայտնի է թէ ոչ մի երիտասարդութիւն այնքան անտարբեր չէ դէպի ազգայնութեան գաղափարը, որքան Շուշու երիտասարդութիւնը. Ի հարկէ, օրիորդները ստանալով բուն ազգային դաստիարակութիւն և կրթութիւն, կարող էին ապագայում իրենց մտած ընտանիքի կազմակերպութիւնը դէպի լաւը փոխել և իբրև մայրեր, մի աւելի լաւ և բարոյական սերունդ պատրաստել. Ահա դէպի այդ ցանկալի նպատակին էր ձգտում ուսուցչական խմբի գոնէ հասկացող մասը, բայց ինչ արած որ խմբի երեքամեայ աշխատութիւնը կարող է փչանալ մի տգէտ և կեղտոտ հոգաբարձուի հրամանով. Հո-

ազգութիւնները կարող են ինքնուրոյն քաղաքական կեանքով ապրելու,—Եւրոպան ձեզ պատասխանում է թէ՝ այդ ազգերը դեռ պատրաստ չեն քաղաքական կեանքին.... Իսկ մի պետութիւն որ ինքն իր հպատակներին սիստեմական, գիտակցական և յաջորդաբար կերպով ոչնչացնում է.—այդ տեսակ պետութիւն արժանի է մի՞թէ պետութիւն լինելու, կը հարցնէինք մենք իմաստուն Եւրոպային....

Մենք մեր կողմից հաւատացած ենք որ Թիւրքիահպատակ ամեն մի փոքրիկ ազգութիւն, որքան էլ անպատրաստ լինէր, հազար անգամ աւելի ընդունակ է ինքնուրոյն քաղաքական կեանքով ապրելու, քան թէ Եւրոպայի հովանաւորութիւնը վայելող բարբարոս Թիւրքիան։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԻ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆ

Վերջապէս իշխան Ամատունի, Թիֆլիսի հայոց մշտական խմբի կոմիտէտի նախագահը, բարեհաճեց պատասխանել և մի տեսակ հաշիւ տուեց «Մեղուի» մէջ։

Պ. Ամատունի հաւատացնում է որ Պալմի թատրօնում խաղալով մշտական խումբը շահ ունեցաւ, այն ինչ եթէ Արծրունու թատրօնում խաղար, շահ չէր ունենայ։

Երևի իշխանը հայոց հասարակութիւնը, որ յայտնի է, որպէս առևտրական հաշւող ժողովուրդ, յիմարի տեղ է դնում։ Ի՞նչ կը նշանակի շահ։ Մարդը այն ժամանակ շահ ունի, երբ իր կապիտալն է պահում և կապիտալի վրա էլ մի բան է աւելացնում, թէկուզ մի րուբլ։ Այդ մի րուբլը շահ կը լինի։ Թատրօնական կոմիտէտը մօտ 8000 րուբլ կապիտալ ունէր, որ հաւաքեց հասարակութիւնից նուիրատուութեամբ, ծախսեց իր այդ հիմնական դրամագլուխը ամբողջութեամբ և այժմ ներկայացումներից ստացած րուբլիները շահ է համարում։ Այն ժամանակ շահ կը լինէր, եթէ ութ հազարը, կամ գոնէ նրա կէսը անխախտ մնային, և այդ կապիտալը իր տոկոսները բերէր։

Արծրունու թատրօնի տէրերը ոչինչ օգուտ չէին ունենայ եթէ հայոց կոմիտէտը նրանց թատրօնում ներկայացումներ տար, որովհետև վարձով չէին տալիս իրանց թատրօնը կոմիտետին, այլ ձրի, ուրեմն ի՞նչ է նշանակում իշխան Ամատունու մեղադրանքը իբր թէ «Մշակը» այն պատճառով յարձակվում է մշտական խմբի ներկայացումների վրա, որ կոմիտէտը Արծրունու թատրօնը չէ վարձել։

Բայց կոմիտետին ճշմարիտ շահ կը լինէր խաղալ Արծրունու թատրօնում, որովհետև նախ՝ կոմիտէտը կարող էր թէկուզ եօթ անգամ շաբաթվայ մէջ խաղալ, մի անգամ ձրի և վեց անգամ 20% վճարելով, և բացի սորանից նրա հաւաքած կապիտալը, կամ գոնէ այդ կապիտալի մի մեծ մասը, կէսը, կամ մինչև անգամ երկու երրորդականը կը պահվէր, չէր ծախսվի, որովհետև Արծրունու թատրօնի տէրերը յանձն էին առնում այն բոլոր դէկորացիաները և մեբէլ, որ կառնէր կոմիտէտը յետ գնել։ Կոմիտետի առած շորերն էլ կը լինէին կոմիտետի սեփականութիւն։ Դա էլ կապիտալ է։

Ուրեմն կոմիտետը հիմնական դրամագլխի մեծ մասն էլ յետ կը ստանար և շահ էլ կունենար ներկայացումներից։

Իսկ այժմ կոմիտետը առանց որ և է դրամագլխի, դեֆիցիտով, կարող է սնանկացած համարվել և սպասում է իր գործերի դրսևելուն նոր խմբի ներկայացումներից, և պէտք է անպատճառ աշխատի որ լի արդիւնքներ ունենայ ամբողջ սեզօնին, որ հազիւ սպասելի է, և այն ժամանակն էլ նրան բան չի մնայ....

Ուրեմն, պ. Ամատունի, ո՞ր թատրօնը աւելի ձեռնտու կը լինէր հայոց մշտական խմբի համար, ո՞ր թատրօնը ձեզ աւելի շահ կը տար,—Պալմի. թէ Արծրունու թատրօնը։

Պալմի թատրօնում դուք ուտում էք ձեր կապիտալը, Արծրունու թատրօնում դուք ձեր հիմնական դրամագլխից մի կոպէկ չէիք ծախսի, և իւրաքանչիւր կոպէկ որ ներկայացումից կը ստանայիք, զուտ շահ կը լինէր։

ԿՈՎԿԱՍԻ ԵՒ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱՅ ԿԱԹՈԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐԸ

Մի ընդհանուր կարեկցական զգացմունք, որ գրաւեցնում է այժմ բոլոր Անդրկովկասի հայերին, այդ մտածմունքը խեղճ Հայաստանի ներկայ ցաւալի դրութիւնը և նորա անորոշ ապագան է։ Այժմ, նա գտնվում է մի սոսկալի անդունդի առաջ,—սովի, աղքատութեան, և մահի առաջ, և նա իր տնտեսական դրութեամբ գտնվում է իր վերջի ճգնաժամի մէջ։ Հայաստանի կեանքը այժմ գտնվում է այն զարհուրելի ալեկոծութեան մէջ, որի վախճանը պէտք է լինի կամ կատաղի յորձանքին զոհ, կամ շատ տարուբերվելուց գնի, պէտք է բոլորովին քայքայված դուրս ընկնի ամայի եզերքին վրա։ Այդ թշուառ կացութիւնը տեսնելով բոլոր Կովկասի և Անդրկովկասի հայերը շտապեցին օգնութեան ձեռք մեկնել այս թշուառ եղբայրներին, որոնց վիճակված է մի այնպիսի դրութիւն։ Միայն Անդրկովկասի Հայ—կաթօլիկ համայնքը սառն վերաբերվեց դէպի իր սուրբ պարտականութիւնը, և անտարբեր աչք նայեց իր համարիւն եղբարց դառն և ցաւալի կորստեան վրա։ Եւ այդ սառնութիւնը մենք վերաբերում ենք ուղղակի հոգևորական դասի անտարբերութեանը։

Մենք համոզված ենք, որ մի ժողովրդի մէջ, որն ներկայացնում է միայն կրօնական կուսակցութեան համայնք, այդպիսի ժողովրդի մէջ, ինչպէս է Հայ—կաթօլիկ համայնքը պէտք է ընդհանուր միտք և գաղափար յարուցանէ միայն հոգևորական դասը, որի վրա ժողովուրդը մեծ վստահութիւն և ակնածութիւն է տանում։ Ով պէտք է հասկացնէ ամբոխին այն իրականացած իրողութիւնը, որպիսին է սովը, որը կարող է մի հարուածով ոչնչացնել մի դրախտավայր երկիր, որպիսին է Հայաստանը։

Մենք բաղդ ունեցանք կարդալու «Մշակի» մէջ, որպէս թէ բոլոր Անդրկովկասի Հայ—կաթօլիկների հոգևոր կառավարութեան նախագահ անգամ Հ. Նահինեանը հրամանագիր է ուղարկել իր ստորադրեալ կաթօլիկ եկեղեցիներին յօգուտ Հայաստանի թշուառ ժողովրդոց հանգանակութիւն անել։ Բայց այդ գեղեցիկ մտքի իրագործումը միայն Պ. Գ. Նիկողոսեանի մտքի ծնունդ էր, և ոչ ընդհանուր կաթօլիկ առաջնորդի միտք։ Բայց Հայաստանի հայը երկար չէ կարող սպասել, և դառնալով դէպի Անդրկովկասի Հայ—կաթօլիկ եկեղեցականը ասում է նուաղեալ ձայնով. «Պատուելի հայրեր, Հայ—կաթօլիկ հոգևորականներ, դուք որ ճանաչում էք մարդասիրական սուրբ զգացմունքը, դուք, որ քարոզում էք ժողովրդին ողորմածութիւնը և քրիստոնէական պարտականութիւնը, դուք որ առաջնորդ էք ժողովրդի բարոյական կեանքին, խնդրում ենք, աղաչում ենք 'ի սէր ձեր պատկառելի կոչմանը և պաշտօնին, 'ի սէր քրիստոնէական եղբայրսիրութեան, 'ի սէր ազգայնութեան և հայրենեաց ասացէք, խնդրում ենք, որ ձեր համարիւն եղբայրները Հայաստանի հողի վրա, մոռացած բոլոր կրօնական վէճերը, մոռանալով նախկին ատելութիւնը, այժմ ձեզանից կարեկցութիւն և գութ են խնդրում։» Այդ ձայները լսելէն յետոյ, կաթօլիկ կղերի պարտքն էր, որ դուրս գալով տաճարի բեմը, սրտի մէջ Հայաստան բռնած, և աչքերն իր ժողովրդի վրա մի սուրբ բորբոքմամբ դարձրած, մեկնէ նրա թշուառ վիճակը, պէտք է յորդորէ ժողովրդին եղբայրսիրութեան մէջ, հրաւիրէ սոցա միտքը դէպի ներկայ թշուառ կացութիւնը,—այն ժամանակ մենք համոզված ենք, որ կաթօլիկ հայը անտարբեր չէր լինի։

գաբարձու Թադէոս Թամիրեան միայն մի գործնական օգուտ էր տեսնում օրիորդական դպրոցից—այն է, որ Մարսէլիայում վաճառականութիւն անող իր քեռորդուն կարող է այդ օրիորդների միջից մի հարսնացու ընտրել. Եւ մինչ ուսուցիչները կարծում են թէ եկող տարի ևս իրենց բոլոր աշակերտուհիները կը մնան, ահա պ. հոգաբարձուն ծնողների հաւանութիւնը առնելով հրամայում է, որ այսուհետև իր հարսնացուն չը համարձակվի դպրոց գնալ. Այս հանգամանքը մի լաւ ապացոյց է այն իրողութեան, թէ մինչ որ աստիճան մեր հայ ծնողները 'ի չարն են գործ դնում իրենց իրաւունքը. Նոքա չը հետաքրքրվեցին իմանալ ով է, ինչ անձն է այն անձը, որին տալիս են իրենց աղջիկը. Նոցա հոգը չէր թէ տղային չեն տեսել, գուցէ նա վարակված է անբուժելի հիւանդութիւնով, նոքա մոռացան իրենց աչքի առաջ ունեցած օրինակները, թէ առհասարակ ինչպիսի բարոյական հրէշներ են լինում այն վաճառական երիտասարդները, որոնք Մարսէլիայից վերադառնում են, գուցէ նա կոյր է, կաղ է, խելագար է, ոչ, այդ բոլորը չէ հետաքրքրում ծնողներին. Նոցա միայն մի բան հետաքրքրում է, որ տղայի փէսի հոգաբարձուն հարուստ է, և այդ բանը ստիպում է նրանց զոհել իրենց 14 ամեայ խեղճ աղջիկը, չը թողնելով մինչև անգամ, որ նա իր ուսումը շարունակի, ըստ որում հոգաբարձուի կամքը այդպէս է.—Որքան որ հաստատ համոզմունք սերմանած էին ուսուցիչները այդպիսի մի դեռահաս աղջկայ գլխում և յաջողած լինէին նորան մի ուղղութիւն տալու, բայց այդ համոզմունքը և ուղղութիւնը որոշ ձև և կերպարանք չեն կարող ստացած լինել, որոնցով աղջիկը կարողանար մի որ և է ազդեցութիւն ունենալ իր մանկլի ընտանիքի վրա. Ընկնելով կեղտոտ շրջանի մէջ, մի երրորդ դասատան աշակերտուհի բնականաբար, չէ կարող չընտելանալ այդ շրջանին և 'ի վերջոյ կենթարկվի ընդհանուր հոսանքին, և այսպէս ուսումնարանը անկարող կը լինի հասնել իր նպատակին մի տգէտ և ապուշ հոգաբարձուի շնորհով, ըստ որում Թամիրեանի պէս տիպեր վխտում են ամեն տեղ և այդպիսի հոգաբարձու ընտրող ժողովուրդը, ի հարկէ, ոչինչով պակաս չի լինի իր ներկայացուցչից....

Վերջապէս, Ներկայ հոգաբարձութիւնը դատապարտող իբրև մի ամենազօրեղ փաստ կարելի է համարել այն հանգամանքը, որ նա իր գոյութեան ամբողջ ընթացքում հարկաւոր չէ համարել գէթ մի անգամ հաշիւ տալ ժողովրդեան՝ ուսումնարանի ելևմտական վիճակի մասին. Հոգաբարձութիւնը մինչև անգամ չէ արել այն, ինչ որ անում է բոլոր ուրիշ ուսումնարանների հոգաբարձութիւնը—տըպելով «Արարատի» մէջ պաշտօնական մի չոր և ցամաք հաշիւ. Այս իրողութիւնը բացի այն որ բաւականին թուլացնում է մեր դէպի Սեդրակեանը ունեցած յարգանքը, այլ և մի հզօր արատ է ձըգում նրա գործունէութեան վրա, ըստ որում դորանով Սեդրակեան ոչնչով չէ զանազանվում էջմիածնի միւս վարդապետներից, որոնք ժողովրդին հաշիւ ու համար տալու ոչ մի պահանջ չեն զգում.

Մեր այս, թէև երկար, յօդուածը կնքելուց առաջ, հարկաւոր ենք համարում մի քանի ընդհանուր դատողութիւններ աւելացնել, որոնք կարող են յօդուածիս վերջնական նպատակ և եզրակացումն համարվել և որոնց վրա թէ Շուշու ժողովրդեան և թէ առհասարակ ընթերցողների խորին ուշադրութիւնն ենք հրաւիրում.

Ղարաբաղի թեմը—ամենաահագին թեմ է. Նա զուտ հայաբնակ թեմ է և ամենից բազմամարդ է. Նա իր մէջ պարունակում է բացի քաղաքներից մօտ 200 հազար հայ բնակիչ. Նա պատմական Արցախն է և հռչակաւոր Սիւնեաց աշխարհը, որը նոյն իսկ մեր պատմական կեանքի ընթացքում միշտ առանձին պայմանների մէջ է եղել. Իր աշխարհագրական դիրքի պատճառով շրջափակ և առանձնացած, նա միշտ մի տեսակ Զէյթուն է ներկայացրել և հեռու օտարազգի մերձաւորութիւնից, անվթար և անեղծ է պահել հայկական կեանքի բոլոր աւանդութիւնները, բուն նախնական անվեհեր քաջութիւնը, սէր և յարգանք դէպի անկախութիւնը. Երբ Հայաստան նուաճված, ընկճված և խոնարհած էր, ազատասէր Սիւնիքը դեռ անկախութեան դրօշակն էր ծածանեցնում. Նա, արտադրելով միշտ հերոսներ և քաջեր, զէն ի ձեռին պաշտպանում էր իր ազատութիւնը մահմեդական նուաճողների երեսից և մինչև անցեալ դարը, անկախութեան, ազատութեան կայծը փայլում ցոլացում էր, թէև իբրև կայծ. Մելիքների երկարամեայ գոյութիւնը բարձրաձայն քարոզ է դորան. Ապացոյց է դորան և այն հռչակը, որ հանել են ամենտեղ ղարաբաղցի տղամարդիկը, իբրև «կըտրիճներ». Սակայն կորցնելով իր պատերազմական ոգին, ըստ որում այլ ևս պատերազմելու տեղիք չը կար, երբ բարեխնամ ռուս տէրութիւնը իր հովանաւորութեան տակ առաւ այդ երկիրը, Սիւնեաց աշխարհը դեռ այսօր ևս մի տեսակ Զէյթուն է ներկայացնում, սակայն ոչ պատերազմական, այլ խաղաղ Զէյթուն, այսինքն մի այնպիսի երկիր, որ իր առանձնացած աշխարհագրական դիրքի պատճառով դեռ շատ տեղերում անփոփոխ պահպանում է հին հայկական կեանքը, իր աւանդութիւններով, սնոտիապաշտութիւններով, գաղափարներով, յիշատակներով, յոռի և լաւ յատկութիւններով. Նա հին հայկական պատմական կեանքի դեռ հայելին է ներկայացնում. Հասկանալի է ուրեմն թէ այդ աշխարհը մեծ կարևորութիւն ունի հայ ազգի և պատմութեան համար և հասկացողների կողմից սրբազան պարտաւորութիւն պիտի համարվի օգուտ քաղել այդ պարագայից և ազատել ժամանակի ժանիքից, ինչ որ անդառնալի կարող է ի կորուստ մատնվել. Սակայն ցաւ 'ի սիրտ պէտք է ասել, որ ահա մի 10 տարի է, որ այդ հայկական տիպար կրող երկիրը արագ քայլերով դէպի ապականութիւն և կործանումն է ընթանում. Ներսից և դրսից թշնամիները պատել են—տգիտութիւնը, այլազգի կեղծ և պատիր լուսաւորութեան տարածումը. Շատ տեղեր ընտանեկան պարզ, անարատ կեանքը ապականութեան է ենթարկվել. Ժողովուրդը սկսում է մեղկանալ և թուլանալ, հայ լեզուն շատ տեղերից անհետանում և խառնափնթորվում է. 200 հազար գիւղական ազգաբնակութիւնը 4 ծխական թշուառ դպրոցներ ունի միայն. ոչ մի քայլ դէպի յառաջադիմութիւն ազգային կեանքում. Կեղծ լուսաւորութիւնը արագապէս տարածվելով Շուշում, հալածում է ինչ որ հայ պատմութեան գոռողութիւնը կարող էր կազմել. Հարկաւոր է անմիջական օգնութիւն և միակ միջոցը, որ այսօր, մենք՝ հայերս, ունենք մեր ձեռին, դա ուսումնարանն է. դա հոգևոր դպրոցն է, որ պիտի ջանայ կրթել, լուսաւոր գիւղական քահանայ—ուսուցիչներ պատրաստել. դա գիւղական ազգային բարեկարգ դպրոցներն են. Բայց այդ ամենի համար հարկաւոր է նիւթական միջոց, և ահա կալվածները, ահա այն շտեմարանը, որ կարող է այդ բոլոր պահանջներին բաւարարութիւն տալ. Ապա ուրեմն հարկաւոր են մեզ այդ բոլոր հանգամանքը կշռադատող անձինք, ազգային անցեալ և ներկայ կեանքին ծանօթ հոգաբարձուք, հարկաւոր են հասկացող, գործունեայ գործողներ և ոչ փտած, տգէտ վաճառականներ. Թող Շուշու ժողովրդի հասկացող մասը ծանրախոհ լինի, որովհետև արդէն 4 հոգաբարձուների ժամանակը լրացած է և պիտի նոր ընտրութիւն լինի, թող ընտրէ հասկացող, ազնիւ անձինք, թող առաջ մղէ երիտասարդ տարրը. Միւս կողմից Ղարաբաղի կալվածական խնդիրը թող ոչ մասնաւոր, այլ ընդհանուր ազգային խնդիր դառնայ, ինչպէս Մուրադեան հարցն է, թող ազնիւ փաստաբաններ հանդէս դուրս գան. Sapienti sat.

Հ. Ա.